

Válaszlevél az anyanyelvről

Csoóri Sándornak

Kedves Sándor,

baráti kézszorítással záruló leveledre baráti kézszorítással küldöm a választ.

Fenti kezdőmondatomat hírül sem üres szófordulatnak szánom. Ha bennünket: hasonló vagy eltérő hiteket valló vagy nem valló (netán: tagadó), egymáséval sokszor azonos, de számos esetben homlokegyenest eltérő meggyőződésű és világnézetű, más-más családi, vérségi, társadalmi örökséget megjelenítő (vagy épp eltitkoló) magyarokat ebben az egyedeire-elemeire széthasadozott-szétzilált, napról napra szemlátomást rendezetlenebb és bizonytalanabb hazai és nagyvilágbeli valóság közepette valami egyáltalán összefűz s egybefog, az mindenek fölött s mindenek előtt a közös anyanyelv.

(Hogy aztán ezt a köteléket ki minek tekinti: több-kevesebb zavarral bár, de úgy-ahogy mégis működő természetes áramkörnek-e, esetleg tarka csokorra bogozott műselyem pántlikának, avagy a korlátlan érvényesülést s a szabad mozgást lépten-nyomon akadályozó nyűgnek, az már egészen más kérdés. Annyit mindenestre ajánlatos tudomásul venni: ebből a kötelékből – legalábbis elvileg – önként kiléphet bárki; belőle kitagadni, kívülrekeszteni azonban senkit sem lehet. Bizony: még a megrontóit sem.)

Bajosan vitatható, hogy nyelvünk jelenlegi állapota, valamint a benne és körülötte zajló-kavargó folyamatok valóban aggasztó, sőt esetenként riasztó tüneteket mutatnak. Ezek néhányáról – inkább csak jelzésszerűen, a teljesség igénye nélkül – alább még szót ejtenék. Előbb azonban – s ezt korántsem vigaszul vagy megnyugtatósnak szánom – emlékeztetni szeretnék rá: állt már nem egyszer a mainál sokkalta rosszabbul is a szénánk. Például azon időkben, amikor nem csupán a nyelv fennmaradása forgott kockán, de már-már a nyelv beszélőinek pusztasága is. Gondoljunk csak a tatárdúlás iszonyú két esztendejére: micsoda sírgödörből kellett kikapaszkodnunk! S vajon a felmérhetetlen károkkal, embervesztéssel, a természetes fejlődés végletes visszavetésével járó másfél évszázados oszmán-török megszállást meg a rákövetkező éveket-évtizedeket – hadakkal, hadjáratokkal, levert szabadságharccal – odasorolhatnánk-e a felvirágzás időszakai közé? A Mária Terézia nevéhez s uralkodásához kapcsolódó lassú konszolidáció hozott ugyan némi előrelendülést a nemzet életvitelébe, ám fia, a felvilágosult – s bizonyára jó szándékú és a maga módján haladó szellemű – II. József birodalomépítő politikájába *magyarul* már nem illettünk bele: tervei szerint némété kellett volna válnunk. (Akár csak a bretonnak, okcitánnak s kis híján a korzikainak is franciává az *Aufklärung*

s a nyelvi *Einheitlichkeit* tekintetében számára egyaránt mintaképül szolgáló Franciaországban.) A „kalapos király” után pedig, mint tudjuk, egy időre ismét a *felvilágosulatlan* abszolutizmus országglása következett. De – s mint annyiszor honi történelmünk 1100 éve során: a lényegét talán épp ez a *de hordozza* – mindenkor, még a legnehezebb, legviszontagságosabb időkben is voltak, akik őrizték – *megőrizték* – s ápolták anyanyelvünket. Mindenekelőtt – *nomen est omen* – az anyák: a névtelenül elfeledettek, akik az időnap előtt elhaltak helyett újra meg újra fiakat s leányokat szültek, szülötte gyermekeiket tejükkel táplálták, járni s beszélni megtanították, bármiféle taps és külső támogatás nélkül is átadván számukra a műveltség s az önazonosság elengedhetetlen alapjait. Szájról szájra – szívből szívbé. Az átadás és fenntartás folytonossága legelőbb is nekik köszönhető. A hódoltság mostoha körülményei közepette is mindinkább kibontakozó fejlődést viszont protestáns prédikátoraink mély hitből fakadó, eltökélt s önfeláldozó küldetésstudata hozta meg: a hontalanságot is vállaló igehirdetőké, a hitükért gályarabságra hurcoltaké, a zsoldár- és bibliafordítóké, városról városra űzött nyomdászoké. Tevékenységük élő háttere híján aligha hozta volna meg termését oly gazdagon – hogy másokat most ne említsek – Balassi Bálint vagy Pázmány Péter magasrendű írásművészete. (Egyikük többszöri eklézsiaaváltása, másikuk végleges rekatoлизációja ebből a szempontból másodlagos jelentőségű.) Történelmi tény, hogy magyar nyelvű írásbeliségünk felvirágzása erős szálakkal kötődik a nyugati kereszténységen belül szükségszerű módon végbement hitújításhoz, s igazából csak a reformáció térnyerése óta tekinthető folyamatosnak. Nem szándékozom nyomról nyomra végigjaraszolni zivataros, egyszer árvizes, másszor aszályos, időnként földrengéses századaink teljes hosszán, hogy anyanyelvű irodalmunk s művelődésünk hőseit egytől egyig előszámoljam. Kötetet töltene meg a felsorolás Bornemissza Pétertől, az emlékiratíró Bethlen Miklóstól s a tündéri erdélyi prózát a Márvány tenger partján megteremtő, csodanyelv-csodaelme Mikes Kelemtől az öreg Kollégium tűzvész-roppantotta tetői alól könyveket mentő debreceni diákokon, a fűvészkedő Fazekas Mihályon, a mozarti lángelme Csokonain s a nyelvújító Kazinczyn át Arany Jánosig, Kosztolányi Dezsőig, József Attiláig, Nagy Lászlóig, s hogy találmra legalább egy jelenkori – még élő – tudósembert is megemlítsek, Vekerdi Lászlóig. Am rajtuk kívül is százakat sorolhatnánk elő: költőket, írókat, tanárokat, tudósokat, lelkészeket – igen neveseket és alig ismerteket –, akik mindannyian hozzáadták a magukét a közös Műhöz. S ha már a hozzáadás szóba került: ne feledkezzünk meg azokról a főurainkról sem (őket már könnyebb szerrel összeszámolhatnánk), akik a vagyonukból, jövedelmükből nem keveset áldoztak a magyar művelődés javára. Itt elsősorban a két grófra – apára és fiára –, Széchenyi Ferencre s a *legnagyobb magyar* Széchenyi Istvánra gondolok. A felsoroltaknak s az idő meg a hely szűkös volta miatt felsorolhatatlanoknak köszönhető, hogy anyanyelvünk bejárhatta a fejlődésnek azt az útját, amelynek eredményeként magyarul – szépirodalmi, tudományos és köznapi értelemben egyaránt – ma már az égvilágon mindent pontosan, tökéletesen, szépen el tudunk mondani, le tudunk írni, ki tudunk fejezni (ha akarunk), s azt úgyszintén, hogy a magyar költői nyelv

a világeköltségzet valamennyi formai elemének és ritmusképletének megvalósítására alkalmassá vált. De földönjáróbb szinten folytatva: azt sem csak úgy *magától* forogta ki az idő, hogy pl. az 1800-as évek elején zömmel még német ajkú Pest–Buda a századfordulóra már magyarul beszélő Budapestté fejlődött. (No-ha a pesti magyar beszéd nemigen tartozik legszebb „nyelvjárásaink” közé még ma sem...)

S ezzel lassacskán meg is közelítjük kérdéskörünk *egyik* sarkalatos pontját. (Egyetlen ilyen pontról ugyanis aligha beszélhetünk.) Ez pedig nem más, mint a külső, vagy ha úgy tetszik, az idegen hatások kérdése. Itt nyomban le kell szögeznünk: idegen nyelvi elemek befogadása önmagában még nem az ördögtől való. A tartós földrajzi elszigeteltségben élő nyelvek igen ritka kivételeitől eltekintve minden valaha ismert és napjainkban beszélt nyelv különösebb gond nélkül kihasználta és kihasználja a gyarapodásnak, gazdagodásnak e kézenfekvő lehetőségét. Legtöbb esetben új tárgyak, új eszközök átvételével, új fogalmak eltanulásával jár együtt a más nyelvekből származó szavak felbukkanása és meggyökerezése. Példák százai kínálkoznak, közülük csupán egyet-egyet szemelgetve: *bíd* (alán), *eke* (bolgár–török), *oroszlán* (köztörök), *kereszt* (szláv), *monostor* (görög), *iskola* (latin), *saláta* (olasz), *polgár* (német), *zsandár* (francia), *tokány* (román), *cár* (orosz), *kajak* (eszkimó), *kenu* (indián), *sport* (angol) és így tovább. A szoros kapcsolat vagy akár a hosszan tartó közeli szomszédság azonban számos esetben akkor is szókölcsonzésekhez vezet, ha az új szó jelölte fogalomra egyébként van – illetve volt – saját szava is a kölcsönszót befogadó nyelvnek. *Térd, köldök, iker*: e szavainkat a törökségből vettük át. Józan ésszel mégsem állíthatja senki, hogy azt megelőzőleg ne lett volna térdünk, köldökünk, s az anyák néha-néha ne szültek volna *kettőst*. (A Károli Bibliában még ez utóbbit olvashatjuk az iker helyett; ami különben szintúgy *kettőst* jelent, ezért a szófejtésben járatosabb ember számára kissé képtelenül hangzik, ha *hármás, négyes, sőt ötös ikerekről* hall híradást.) Hasonló a helyzet szláv eredetű *unoka* szavunkkal s a németből beszivárgott *sógorral*. Nyelvtörténeti és jelenkori példák ezrei bizonyítják, hogy amióta csak különböző nyelvű népek, törzsek, embercsoportok élnek egymás érintésnyi vagy legalább kiáltásnyi közelében, a szókölcsonzés gyakorlata – akárcsak egyéb javak cseréje – majdhogynem zavartalanul működik. Magától értetődő, hogy mind a javak, mind a szavak több-kevesebb változáson mennek keresztül az átvételt követő időben: az ekét például a hazai talaj – no meg a rendelkezésre álló vonóerő – adottságaihoz, a szót pedig a befogadó nyelv sajátos kiejtési beidegződéséhez – artikulációs bázisához – igazítják. A Halotti Beszédben olvasható *brat* és *milost* ekként alakul át *baráttá*, illetve *malasztá*, lesz a *scholából* iskola, a *vnukból* unoka, a *schwagerből* sógor – mivelhogy a magyar nyelv természetével a vegyes hangrend s a mássalhangzótorlódás nehezen egyeztethető össze. (Más nyelveknek ugyanígy megvannak a maguk – gyakorta valamely beszédhang hiányával is bonyolított – sajátosságai. Harminchat éve, amikor először jártam az akkor még szovjet Közép-Azsiában, kirgiz kísérem szavaiból – „Ebéd után elmedünk a pilimisztudijába” (orosz eredetiben: „Poszle abeda mi zahodim pilimisztudiju”) – ügyel-bajjal sikerült csak kihámoz-

nom, hogy a filmstúdióba készül elkalauzolni. Rá egy hétre viszont egy idős kazak író érdeklődött felsőfokú tanulmányaim iránt illetéknéppen: „Szkazsi-ka, Perensz, ti zakoncil piloszipiszki pakultet universziteta?” Vagyis: „Mondd csak, Perensz, te az edetem piloszópai pakultását végezted el?” Ezek alapján nem volt nehéz kikövetkeztetnem, hogy a kirgiz és a kazak nyelv hangállományából hiányzanak a lágy mássalhangzók, s a *p* meg a *c* fonéma, a mássalhangzók torlódását pedig ők is kerülnek.) Erősebb, tömegesebb beáramlás során a befogadó – vagy befogadásra készített – nyelv kellő idő híján már nem győzi a maga képére alakítani az idegen szavakat, kifejezéseket, szófordulatokat. S ekkor válik a folyamat figyelmeztetővé, sőt fenyegetővé. Előbb-utóbb ugyanis nem csupán a jövevények által félretaszított, kiszorított anyanyelvi szavak kerülnek veszélyeztetett helyzetbe, hanem a beszédnek úgyszólván valamennyi sajátos eleme: a hangsúlytól meg a hanglejtéstől a szóképzésen át a mondat szerkezetig szinte minden, s végül úgy megmásl az egész, hogy alig lehet ráismerni. Kárpát-medencei történetünk során több idegen hatást sikerült nyelvünknek épségben túlélnie. Ezek sorában igen fontos a különféle szláv nyelvek: vendégből családtaggá váltan, szókincsünk elidegeníthetetlen részeként él ma már szláv eredetű szavaink túlnyomó többsége, s igencsak ürt hagyta maga után váratlan eltűnésük. Tartós, megújuló hatás tekintetében viszont – úgy gondolom – a latint illeti meg az elsőség. Külön tanulmány(oka)t érdemelne elemző módon végigkövetni kivételes szerepét az egyházi életben, az állami hivatalokban s a közéletben éppúgy, mint a hazai művelődés változatos területein. (Hirtelenjében Szörényi László tanár úr e területre is kiterjedő, ragyogó szellemű s gazdag hozadékú munkálkodása merül fel tekintetem előtt.) Ám minden részletezést mellőzve ezúttal elégedjünk meg e rövidke megállapítással: habár a latin használata jó ideje visszaszorult néhány tudományág legszűkebb berkeibe, nyomai az élet számos területén jelen vannak ma is. Alig kétszáz esztendeje pedig olyannyira mindennapjaink része volt még, hogy a *lingua materna* – anyanyelv – mintájára féligmeddig tréfából a *lingua paterna*, azaz „apanyelv” nevezettel is megtisztelték. Hogy széleskörű hazai – és persze: európai – használata ellenére mégsem váltotta fel (vagy le) a nemzeti nyelve(ke)t, annak egyszerű a magyarázata. Először is: holt nyelv lévén, a latint senki emberfia nem az anyatejjel szívta magába; az egész lakossághoz képest csupán egy igen szűk kiváltságos réteg, a szellemi-társadalmi felső tízezer tagjai sajátították el, s azok is csak iskoláskoruk éveiben. Attól fogva pedig, hogy a reformáció s a könyvnyomtatás révén (itt említeném meg a polgárosodást is, ami azonban nálunk az ismert történelmi akadályoztatások miatt jelentős késedelmet szenvedett) Európa-szerte s így nálunk is megerősödött a nemzeti nyelvű írásbeliség, a latinnak fokról fokra le kellett mondania egyeduralmi kiváltságairól. Hatása mindenestre a klasszikus eszményektől oly messzire elkanászodott jelenkorban is lépten-nyomon szemünkbe ötlük. A másik nagy nyelvi beözönlés a német részéről ért bennünket. Volt ebben szerepe az uralkodóház meg-megújuló németesítési törekvéseinek (ámbar a tapasztalat azt mutatja, hogy a hatalmi erőszak gyakrabban váltott ki – hol zajos, hol néma – ellenállást, mintsem behódolást), továbbá a közös hadseregbeli szolgálat során kénytelen-kelletlen

(s jól-rosszul) megtanult német vezényszavaknak is. Azonban mindezeknél sokkalta nagyobb hatáskörrel működött például a németajkú iparosok és mesteremberek szakmai rétegnyelve. Hazai városainkban is akadtak szép számmal ilyenek régóta, a mesteri címre pályázó magyar iparoslegények jó része pedig évszázadokon át főleg német földön igyekezett szakmai tudását s jártasságát tökéletesíteni. Ez óhatatlanul azzal járt, hogy az ipari tevékenységek legtöbbször szinte teljességgel németté vált a szakszókincse, kívülálló első hallásra el sem igen tudott igazodni benne. Nem is olyan rég: diákkoromban, az ötvenes évek elején, amidőn kevéske pénzért elszegődtem egy építkezésre, a kőműves szájából, aki mellett *culágerként* dolgoztam, ilyen s hasonló utasítások hangzottak el: „Meríts még egy kis *maltert* ebbe a *fándlíba*, add fel, a maradék lapokat *stószold* rá a *tróglira*, ketten majd elvisszük, a *sittet* meg a dirib-darab *stiklikkel* együtt abba a *japánerbe* lapátolhatod.” De nem volt – s talán ma sincs – ez sokkal különbül egy faipari üzemben vagy egy lakatosműhelyben sem – hogy tovább ne is soroljam. Terjedtek aztán a teljesen szükségtelen német szavak minden kényszerűség nélkül, csak úgy maguktól, pontosabban: úrhatnamságból vagy egyszerűen ösztönös utánzásból nem csupán a polgárság, de az alsóbb néprétegek, még a tanyasi szegénység körében is. Minden bizonnyal ennek „köszönhető”, hogy egy olyan igazi – sőt: *echte* – magyar városban, mint Debrecen, életem zöldhajnalán én előbb ismertem a *spájzot* meg a *stelázsit*, mintsem az éléskamarát meg a polcot, korábban hallottam „dacol” helyett azt, hogy *truccol*, „folyvást” helyett azt, hogy *feszt*, s az áztatott szikkadt kenyérrel meg hagymával összedarált húsnyesedékből sem „vagdalt húspogácsa” készült olykor ebédre vagy vacsorára, hanem *fasírt*. Egyszer pedig a szemem láttára egy Szepeshalomhoz közeli tanyán a goromba gazda azért verte ostorral vércsíkosra a tanyágyerek lábászárát, mert az – holott még ki se ganézott a jószág alól! – a *früstököt* merészelte kérni tőle; így aztán ez a furcsa szó annak a könnyektől maszatos képű, cingár fiúnak a jajveszékelésével együtt rögződött meg az emlékezetemben. De nemcsak szavak százai surrantak be, s szívták el a levegőt tulajdon szavaink elől (mintha csak egy lopva véghezvitt *megszállás* tervei szerint működött volna az – egyébként *önjárónak* minősíthető – folyamat): a magyartalan mondat-szerkesztésben, a szolgálai tükörfordításokban, a megmásult szórendben s a leplezetlenül idegen szóképzésekben megtestesülvén – főleg a félig (vagy félig sem) művelt, ám fecsegni mindenkor kész honfitársak jóvoltából – módfelett elszaporodtak a fülsértő germanizmusok. A bántóan idegenszerű hangsúlyozást, a felcsapott farkú mondatokat már csak ingyen ráadásnak tekinthetjük. Annak idején a latinizmusok elterjedése korántsem öltött ekkora – mondhatni: „össznépi” – méreteket; elsősorban a deákos iskolázottságúak körében vált bevett szokássá. (A hazai latin irodalom XVIII. századi újraéledése pedig még némi visszatartó erőt is jelentett a felülről támogatott német előrenyomulás ellenében.) A népesség zöme viszont, sajna, nem tanult latint (sem), sokuk pedig egyáltalán nem járt semmilyen iskolába.

A tíz sorral fennebb leírt *megszállás* szó örvén: roppant érdekes és elgondolkodtató, hogy a százötven éves török hódoltság, majd az *ideiglenesen* hazánkban ál-

lomásozó szovjet hadsereg 45 esztendeig tartó jelenléte a megszállások hosszához képest milyen soványka nyelvi örökséget hagyott maga után (utóbbi a váltakozó erejű, de állandó birodalmi nyomatékon túl az orosz nyelv kötelező iskolai oktatósa ellenére is): néhány tucatnyi kölcsönszón kívül szinte semmit. Tanulságos volna a mélyére ásni: vajon miért és hogyan alakult ez így – talán a jelen s a közeli vagy távolabbi jövő szempontjából is gazdagabbak lehetnének egy-két tapasztalattal.

Közeledvén anyanyelvünk mai állapotának szemügyre vételéhez – hamarjában magam sem tudnám megmondani, miféle képzettársítások útján, de valószínűleg nem véletlenül – két egymástól meglehetősen eltérő műfajú dolog jut eszembe. Az egyik egy II. világháborús vicc, hétévesen hallottam. (Minthogy csattanója a szokásosnál valamelyest mélyebb értelmű, sebtiben kiagyalt műszóval ma ekként jelölném: *tanekdotá*.) Íme:

Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, Hitler Adolf német birodalmi kancellár meg az angol miniszterelnök, Churchill azon verseng egymással, hogy melyikük a rátermettebb politikus. Hasztalan huzakodnak, sehogy nem bírnak dűlőre jutni, egyik sem hajlandó rá, hogy engedjen a másiknak. Végül megállapodnak: amelyikük az asztalon álló, vízzel teli akváriumból ki bírja fogni a benne úszkáló aranyhalat, az lesz a győztes, annak a másik kettő is elismeri a rátermettségét. Legöregebbik létére Horthyé az elsőség. Körülnéz a helyiségben, markával elkap egy legyet, azzal próbálja az aranyhalat magához csalogatni. Hanem a hal él a gyanúperrel, s folyton kitér Horthy keze elől, sőt amikor az egyre közelebről kecsegteti a csalival, egyszer csak hamm! bekapja, és odébbúszik. „Na, majd én!” – tolja félre Hitler az öreg Horthyt. Zubbonya ujját feltűri, s eltökélten nekilát, hogy majd ő csali nélkül, pusztá kézzel, erőszakkal megfogja azt a halat. Csak-hogy a hal sokkalta fürgébb nála, hiába kapkod utána Hitler, alaposan bele is iz-zad a nagy kergetőzésbe, mégsem bírja a halat megkaparintani. Végül legyint egyet dühösen, s félreáll. „Végeztek az urak?” – kérdezi ekkor Churchill. „Mi igen.” Churchill ekkor szó nélkül odalép az akváriumhoz, szivarzsebéből egy kis ezüst teáskanalat húz elő, s miközben az aranyhal kíváncsian lesi, ugyan mit is csinál azzal a kiskanállal – ő szép lassan elkezd lemergetni róla a vizet.

A másik egy kétsoros idézet Nagy László *Medvezsoltár* című verséből. Valamikor a XX. század hetedik évtizedében íródott, de úgy hiszem, érvényességét máig sem veszítette el:

...elosztásra tömény édességet vagdal a bárd,
s átváltoztak a béklyók cukorral cifra pereccé...

Talán nem tévedek nagyot, ha kimondom: az utóbbi egy-két évtized során érzékelhető hazai nyelv- (és egyéb) romlás hátterében – legalábbis részint – valami olyasféle összetett folyamat zajlik, amelynek magvára a fenti anekdota parabolikus csattanója s a *Medvezsoltár* következetesen tömör költői képsora találóbban ráta-pint, mint az elvont fogalmakkal bíbelődő megközelítés. Azért csak kíséreljük meg más szavakkal is tettenérni a lényegét: 1. Szép csendben, lassacskán, minden feltű-

nést kerülve számold fel a célszemély – avagy a célcsoport – megszokott létközegét. 2. Kapósnak kikiáltott álértékek túlkínálatával szoktasd pórázhoz az alattvalókat. Ezek után már egyetlen ügyes mozdulattal kicserélheted bennük az *arany öntudatot* – mondjuk – sárgarézre, bádogra vagy akár műanyagra, s attól fogva azt a nyelvet beszéli majd, amit, természetesen azt, a sonkaízű *chipsszel* meg a „jéghideg lehetet” biztosító *peppermint* rágóval együtt a szájába nyomnak.

Igen, kérem: hallom – hogy a csudába ne hallanám – derék nyelvtudósaink némelyikének szelíden megnyugtató ellenvetéseit: „Nem romlik a nyelv, dehogyis romlik! Csupán változik: ugyanúgy, ahogy eddigi története során is változott időről időre. Persze, hogy ügyelni kell tisztaságára, de ami nem való bele, azt úgyis kiveti magából előbb-utóbb.” Kevésbé derék nyelvészek egyenesen elítélik – s a legkevésbé sem szelíd hangon –, ha valaki, akár egy avatott szakember is holmi nyelvörkődéssel, nyelvműveléssel a nyelv „természetes” folyamataiba merészel avatkozni: „A nyelvművelés – mondják – áltudomány, s a nyelvművelők közönséges sarlatánok!” (Ha módja volna rá, tán még a szót is a torkukra forrasztaná – hisz minden vágya az, hogy ő szabja meg a *kánont*.) Jeles és bölcs pályatársam a nyelv öntisztulását a folyóvizekéhez hasonlítja: amit nem fogad be, azt partra veti, amit pedig befogad, az maga is azzá válik idővel, ami a folyó. (Nem szó szerint idéztem megállapításából, de a lényegét, még ha csupán emlékezetből is, iparkodtam híven továbbadni.) Nos: a folyóvízhasonlatnál aligha találhatnánk időszerrűbbet s alkalmasabbat; számomra is kapóra jött már évekkorábban. Való igaz: az élővizek – folyók, tavak és tengerek egyaránt, de nem egyenlő mértékben – képesek az öntisztulásra. Akárcsak a nyelvek: egy bizonyos fokig. Ám ha az álló- vagy folyóvízbe jutó – netán benne keletkező – szennyező vagy mérgező idegen anyag mennyisége egy határértéket meghalad, a természetes öntisztulási folyamat egy idő múlva már képtelen megbirkózni vele. (A várható következmények aprólékos részletezése helyett hadd emlékeztessenek a Tisza néhány évvel ezelőtti cianid-szennyeződésére, no meg az osztrák börtényárak jóvoltából napjainkban is tajtékosan habzó Rába folyóra.) Ahogy jeleztem, az élővizek öntisztító képessége nem egyforma: a tengerek s a nagy folyamok többet kibírnak, a patakok meg a tavacs-kák viszont roppantul sérülékenyek. Ilyesféleképpen van ez a nyelvek esetében is. A százmilliók beszélte nyelveket akkora veszély soha nem fenyegetheti, mint az egészen kis létszámú népeket. (Szándékosan mellőzöm a *kis nyelv* és *nagy nyelv* kifejezéseket: valamely nyelv és kultúra nagyságát s jelentőségét elsősorban nem a beszélők létszáma határozza meg. Hogy mást ne mondjak: hányan vannak *ma* a görögök?...). Vessük tekintetünket például az angolra! Belelapozván az Ország-féle angol–magyar kéziszótárba, teljes oldalak tucatjain egyetlen eredeti angolszász szó sem kerül a szemünk elé: csupa latinból származó kifejezés, itt-ott némi göröggel elegyítve. Csak úgy szemmel pásztázva egy franciában jártas vagy akár egy latinul kapisgáló valaki is megérti ezeket az „angol” szavakat, ám ha fennszóval mondanák a fülébe, bizony nem ismerne rájuk. Vajon angol marad-e még ettől az angol? Az ám: de még mennyire! Mégpedig azért, mert az idegenből átvett minden egyes szavát tökéletesen a maga képére formálta. Úgy is mondhat-

nánk: *magába gyarmatosította*. S ez a fura „belső” gyarmatosítás – az immár szét-hullott brit gyarmatbirodalomtól merőben eltérően – igen tartósnak, sőt minden jel szerint véglegesnek bizonyul. Apróbb-nagyobb különbségektől eltekintve hasonló az állapota s a fennmaradási esélye a franciának, németnek, spanyolnak, portugálnak, olasznak, orosznak, arabnak, hindinek, malájnak, szuahélinek – hogy tovább ne soroljam. (A kínai az egy külön osztály; szép lassan akár az angolt is kiszoríthatja a nyeregből – lásd: Churchill teáskanálkája...) Jómagam – miután ostoba előítéleteimtől sikerült idejekorán megszabadulnom – a felsoroltak közül az oroszsal kerültem szorosabb ismeretségbe. Fordítás közben a szótárt forgatván sokszor elcsodálkoztam rajta: mekkora tömegű idegen – német, francia, angol, holland, svéd, görög és persze latin – szót fogadott be az orosz nyelv (a velük úgyszólván egy fedél alatt élő türköktől–tatároktól meg finnugoroktól kölcsönzött s megtartott szavakról nem is szólva) szinte változatlan alakban! Legfeljebb az oroszból hiányzó *ö* meg *ü* hangzókat helyettesítette *e*-vel vagy *jo*-val, illetve *ju*-val. Alig hittem a szememnek, hogy még a hátizsákot is németül mondják: *rjukzak*. Aztán rájöttem: nekik ez sem árt. Hiszen a Volgába is hány meg hány kisebb-nagyobb folyó torkollik, az egyik fakó homokot hord bele, a másik vörös agyaggal, a harmadik televény fekete földdel színezi, ám a Volga mindettől még Volga marad – s a Kaszpi tenger felé haladván egyre csak szélesedik.

A mi helyzetünk merőben más. Ha az oroszokat – képletesen – a Volgával azonosíthatjuk, úgy magunkat a Tiszával. (Néhány pillanatig eltöprengtem rajta, odarakjam-e a Tisza elé a módosító szót: *csak*. Úgy döntöttem, inkább elhagyom: a Tisza léte nem viszonyítás kérdése.) Nekünk sokkalta jobban kell ügyelnünk magunkra meg mindenre, ami a mienk. (Legyünk tárgyilagosaak: éppúgy, akárcsak a finneknek, horvátoknak, dánoknak, észteknek, kazakoknak, albánoknak, íreknek, örményeknek, kecsuáknak, izlandiaknak, grúzoknak, bolgároknak, tatároknak. És így tovább. A felsoroltak többsége bizvást akként is cselekszik.) Nyelvünk és kultúránk tartós fennmaradását elsősorban a mi szándékunk biztosíthatja. (Nem a másoké.) Semmi kedvem elborongani nemzetállalal terhes látomásokon (megítélésem szerint az *egész* emberi fajt fenyegeti egy maga előidézte általános válság), de józanul tudomásul kell vennünk: egy velünk megközelítőleg hasonló nagyságrendű nép az anyanyelvet is magában foglaló önazonosságát megőrizve csak akkor marad meg, ha maga is úgy akarja. Miféle utak s módok vezethetnek a mainál biztatóbb esélyek felé? Megvallom: nem érzem magam eléggé okosnak, de – ahogy mondják – tanulni a balgától is lehet; így hát továbbmondom, ami a fejemben jár.

Addig él egy nyelv, amíg van(nak), aki(k) beszéli(k). Évi többbezres népességapadás túlnagy derűlátásra nem ad okot. A mindenkori kormányok mulasztásait – a jelenlegiét kiváltképp – okkal és joggal fessegethetném ebben a kérdésben. Ezt most kivételesen ráhagyom a politikusokra: fessegessék ők, szokás szerint kölcsönösen – ám üdvösebb volna, ha mindenekelőtt magukba tekintenének. A nemzetgyarapítás szempontjából egyelőre nálam még jó ideig esélyesebb fiatal honfitársaimtól, nőktől és férfiaktól kérdezem inkább: valóban annyira megoldhatatlan

gondokkal s nehézségekkel jár egy vagy két gyermek tudatos vállalása? Esetleg – alig merem kimondani – háromé? Csakugyan az életminőség akkora mérvű zuhanásával jár gyermeket foganni, kihordani, megszülni, gondozni, eltartani, felnevelni? S vajon miféle minőségi többletet remélnék a gyermekhiányért cserébe? Hosszan folytathatnám még kérdéseim sorát, de csupán egyet hagyok a végére: megöregedvén kiktől várják majd el, hogy a nyugdíjuk fedezetéért megdolgozzanak? A mások – addigra felnövekvő – gyermekeitől?

Folyóvizeink öntisztulása véges határok között mozog. Anyanyelvünké úgyszintén. Folyóink ma már nincsenek magukra hagyatva: a vízben oldódó idegen – szennyező, mérgező – anyagokkal nincs mit tenni ugyan, így ki kell várni, míg a folyó maga felhígítja és továbbviszi, a felszínén úszó szilárd hulladékot meg a gondatlanság folytán kiömlő olaj foltjait azonban a vízügy éberén vigyázó munkatársai időről időre gondosan eltakarítják. Ennek példáján vajon szükség lenne-e afféle *anyanyelvi folyammérnökségre*? Nem tartanám hamvába holt ötletnek. Tévedés ne essék: amiről szó van, az nem *folyamrendőrség!* A csakis önkéntesekből – tanárokból, írókból, tudósokból: írástudókból (de nem farizeusokból...) – toborzott testület figyelne, figyelmeztetne, segítene s főleg példát mutatna. Semmiképp nem büntetne: a nyelvromlás betegség, a beteget pedig nem büntetni, hanem gyógyítani kell.

A viláért sem sorolnám magam a megáltalkodott nyelvtisztogatók közé. Lehetőség szerint s tőlem telhetően törekszem rá, hogy mondandómat – főként írásaimat – ne tűzdeljem teli idegen szavakkal, azt azonban kötve hiszem, hogy az utóbbi egy-másfél évtized óta egyre növekvő tömegű – elsősorban angol – szavak és kifejezések beáramlását fel lehetne és/vagy fel kellene tartóztatni. Ez a folyamat – ha tetszik, ha nem – az információs forradalom s a tudományos-technikai fejlődés elkerülhetetlen velejárója, megállítani, kiváltképp visszafordítani tehát – éppúgy, mint a nyári monszont – hiú próbálkozás volna. Azt azonban fontos és érdemes, sőt reménykeltő feladatnak tartom, hogy e szavak jelölte fogalmakat kíséreljük meg magyarul is kifejezni. Ha az a magyar szó aztán életképesnek bizonyul, előbb-utóbb kiszorítja a másikat a közhasználatból. Résen legyünk, mert a tartalmi pontosság s a jó hangzás itt korántsem elegendő: az angol szavak halatlan versenyelőnye az, hogy rövidek!

Elég sok szó esett itt a nyelvszennyezésről. Annak egyik alattomos fajtája azonban ez idáig szinte szóba sem került. Ez az, ami miatt céltalan dolog másokra mutogatnunk, amiért csakis magunkat okolhatjuk: a belső keletkezésű szennyeződés. Többféle fajtája s fokozata van, csupán néhányát nevezném meg mutatóba. 1. Mocskos beszéd. Ide én nem a mutatóujjára zuhintó karosszerialakatos cifra káromkodását sorolnám: finomabb fülek talán elpirulnának hallatán, de annak legalább nyomós oka van. (Lehet, hogy célja is; ha más nem, hát a hirtelen fájdalom okozta feszültség meg düh hamari levezetése.) Ami engem – s gondolom, remélem: még másokat is – felbosszant vagy elkedvetlenít, az a közélet térmezején, főként a hangdoboz s a képláda továbbította hullámokon terjedő, önmagáért való, útszéli ocsmányság. Nem kevés esetben magasan képzett, díjakkal kitüntetett, a széles körű népszerűség sugaraiban napról napra

megmártakozó urak és hölgyek amúgy választékos ajkairól. Hát kérem. Mit mondjak? Nem vagyok szent magam sem. Főleg álszent. Van, amikor... hajaj. De van egy határ. Kell, hogy legyen. Mert miféle vízszerező az, aki az ivóvizet s a szennyvizet egyazon csőre köti? Testi szükségünk elvégzése önmagában (magunkban) természetesen nem vétek. Nem is vétség. Node nyíltan, mások előtt? Közönség előtt?! 2. Valamely rétegnyelv köznyelvi eluralkodása. Hol az egyiké, hol a másiké. Időnként a hivatalosnak becézett bikkfanyelvé, helyenként-alkalmanként a tudományos(kodó) szakmai tolvajnyelvé. Napjainkban egyre inkább a *valódi* tolvajnyelvé. Lépten-nyomon és úton-útfélen. Iskolákban. Egyetemeken. Tán még a diplomokban is. Merthogy lassacskán ez lesz a menő, végig az egész soron. Nem tudom. Nekem *csípi a szemem* a képernyőkről s a hangszórókból szertekiabált sok-sok *csaj* meg *pasi*. Meg a *csajozás* meg a *pasizás*. Hogy egyebeket ne is említsek. Nem azért, mert cigányul van. (Roma nyelven különben sem *pasi* a *csaj* párja, hanem *csávó*; amúgy a *pasié* meg a *spiné* – de már erre sem ügyel senki.) Engem leginkább azért zavar a *csaj*, mert lazán s hanyagul egybemaszatozza, ami különvaló: minden nőnemű emberi lény *csaj*, hathetéstől a hetvenévesig. Lám csak: többek közt így lehet az édes anyanyelvet szándékosan elszegényíteni. Némi fej-törés után egyébként ráeszméltem, mi oka lehet a tolvajnyelv térhódításának. A válasz egyszerűbb, mint hinné az ember: a tolvajság elterjedése. Lentről a csúcsig – csúcstól a gyökérig. S már a harmadiknál tartunk (nem is folytatom tovább e számbavételt): 3. Hazugság. Egy nyelv legfőbb védelme az, ha igazat szólnak rajta. A hazugság: nyelvrontás. Nem magam találtam ki: az alapgondolat Jankovics Marcellé, néhány éve tőle hallottam a rádióban. Ezúttal is köszönöm neki. Ezt a bekezdést itt félbe is szakasztanám: óvatlanul kívül kerültünk a nyelvi kérdések gyepűin-határain. (Ami különben egyáltalán nem baj.)

Kerüljünk hát vissza még egy kicsit. Van-e szükség az anyanyelv védelmére, ápolására, művelésére? (Talán föl sem tenném ezt a – szónoki – kérdést, ha ugyanez a gondolat kijelentő mondatban, de *tagadólag* annyiszor el nem hangzott s le nem íródott volna.) Nos hát: amennyiben a nyelv a kultúra elidegeníthetetlen része és eszköze (van-e ellenvetés?), úgy e kérdés felől a továbbiak során nincs miért töprengeni, sem vitatkozni.

Hogy kinek mi a teendője e téren? Íróember tisztában van – tisztában kell legyen – a maga dolgával. Meg is teszi minden bizonnyal ereje szerint: hisz az az élete.

Országunk gazdagjai emeljék tekintetüket a Széchényiekre, Esterházyakra, Festetitszekre, s vessenek számot vele: vajon hány s mekkora lépéssel érhetnének a nyomukba. S aztán – tegyék is meg azokat a lépéseket.

Országunk vezetői – akik közül nem egy személy az előző bekezdésben megszólított kivételezett társaságába tartozik – tanulmányozzák és sürgősen szívleljék meg Finnország példáját, s ne az oktatástól és művelődéstől elvont létfontosságú pénzzel próbálják – sikertelenül – pótolni az oktanul eltékozolt vagy kézen-közön eltűnt milliárdokat. Jövők egy része már odaveszett, más része egyelőre még visszaszerezhető.

Tanítóink, tanáraink ne veszítsék el a hitüket s a céljukat. Tartsanak ki hétvégeig, tanév végéig – minden hétvégeig s minden tanév végéig. S ha kell, hát küzdjenek meg: ne csak a megélhetésért, hanem az iskolák fennmaradásáért is.

Szülők – anyák és apák: ereszkedjenek szóba a gyermekeikkel. Hallgassák meg őket naponta, szánjanak időt és okos figyelmet a velük való beszélgetésre: a szótlanlanság a széthullás kezdete.

A (talán) legsarkalatosabb kérdést s a (szerintem) lehetséges választ jelen töprengéseim legvégére tartogattam:

Fontos-e egyáltalán az, hogy anyanyelvünk fennmaradjon, hogy megmaradjunk annak, akik vagyunk? S ha fontos, miért fontos? Rajtunk kívül még kinek fontos, kiknek fontos? Hisz csupán attól, hogy magyarnak születtem s nevelődtem, különbözöm ugyan – mondjuk – egy norvégtól vagy egy japántól, de *különb* nem vagyok náluk. Persze – jó esetben – alábbvaló sem. Büszkélkedjem talán származásunkkal, nemzeti múltunkkal? Esetleg röstellkedjem miatta? Amit nem én magam vittem végbe (vagy követtem el), azért nekem nem jár ki sem az elismerés, sem az elmarasztalás. Hét éve elhunyt Apám világháborús nagyezüstje okán eszem ágában sincs, hogy felvételemet kérjem a Vitézi Rend büszke várományosainak sorába; másfelől viszont a nyilasok által elhurcoltak miatti szemrehányást sem veszem magamra: akkoriban én még kisgyerek voltam. (S amellet sajnáltam is őket.) Ma már nem vagyok az, s ha vénségemre viselkedni valamelyest is megtanultam, az ennyi: nem düllesztsem ki a mellemet, s nem sunyítom le a fejemet. Akkor hát mire jó ez az egész? Álljunk meg végre egyenesen, s fordítsuk tekintetünket komolyabb dolgok felé: az az úri távlatokból halvány buboréknak tetsző vékonyka bevonat Földünk gömbölyű arcán, amit a tudósok bioszférának neveznek, élő rendszerek millióinak bonyolult szövedékéből fejlődött ki. Állatok, növények, gombák, moszatok, baktériumok, véglények, vírusok s ki tudja, még micsodák szinte kifürkészhetetlen összjátéka működteti az egészet. A tartós fennmaradás s a hibátlan működés titka és kulcsszava: a biodiverzitás. Mindenre szükség van, ami a rendszer része. Ha a számtalan tényező közül csupán egy is kimarad vagy kipusztul, többé vagy kevésbé az egész sínyli meg hiányát. Úgy gondolom, ehhez hasonló módon fejlődött ki az emberi kultúrák élő rendszere is, fennmaradását és működőképességét pedig a biodiverzitással oly közeli rokon sokféleség biztosítja. Minden cselekedet, ami e sokféleség megóvását tűzi ki célul, az életet szolgálja. Minden törekvés, ami az egyöntetűsége irányul – a halált.

Végző soron tehát nem csupán magunkért: ezért kell, ezért érdemes nekünk is fennmaradnunk.

Akárcsak a többieknek: a perzsáknak, mongoloknak, cseremiszeknek, csuvasoknak, beduinoknak, ajmaráknak, polinézeknek, pápuáknak...

...és így tovább.

És így tovább.

Szeretettel: BUDA FERENC

2008. karácsony hetében